

Felleg József

GAZDAGÍTÓ NINCSTELENSÉG

BORBÉLY SZILÁRD *NINCSTELENEK* CÍMŰ
REGÉNYÉNEK SZUBJEKTÍV OLVASATA

Hétfőn tudtuk meg, szerdára hozzuk előre a *Nincstelenek* megbeszélését. Micsoda? Két nap? Munka mellett? Lehetetlen. De azért nem akartam kihagyni az órát. Akkor mindenképpen bele kell olvasnom, ha már elolvasni nem tudom, gondoltam. Megint magamnak köszönhetem a helyzetet, nem kezdtem el időben. Szóval leültem hétfő este a laptop elé olvasni. Ekkor valami olyan történt, ami már régen nem. Legalább éjjel háromig el sem moccantam, másnap szintén, mire feleszméltem, szerda lett, és a könyvet elolvastam. Aztán jöttem rá, 48 órából 6 órát aludtam, a munkában csak a következő fejezetre tudtam gondolni, mi fog történni ezután. Igazi irodalom kerülhetett a kezembe, ami érzelmeket definiál újra, és beszippant. Közhely, de ez történt. Lássuk, miért is.

A *Nincstelenek* azért jó alkotás, mert képes volt olyan érzékletes képet festeni a szatmári kis falu világáról, hogy szinte tapintható a valóság. Borbély egy interjúban így fogalmaz a regénnyel kapcsolatban: „A gyerekkorom világának hangulatát, az elzárt szatmári világ levegőjét, egy elpusztuló régi és egy pusztulásban élő új világ emlékezetét megérezkíteni, ez volt a célom. Túl sok saját tapasztalat van benne, hogy könnyű szívvel mondhasam: az egész fikció. Sok valóságos kép van benne, de az egész mégis csak fikció. De hát mi egy szövegben a valóság? És a regény, eleve a próza arra jó, hogy kitalálttá lehessen tenni a valóságos világot.”¹ De milyen valóságot? Azt, amit mindenki objektívnek szeretne elfogadni, holott a saját világerzékelésünk mindig is csak szubjektív maradhat, mi értelmezzük a velünk történt eseményeket, mi adunk jelentést a körülöttünk zajló történéseknek, jelenségeknek. Az én szubjektív valóságom a faluról, az én emlékeimből felépülő rurális világ, amelyben éltem, hasonlít a regénybeli faluhoz, ami lehetővé tette számomra, hogy a regény valóságábrázolása „beszippantson”.

Az első oka, hogy a szülőfalum, Szárazberek pár kilométerre helyezkedik el az elbeszélte események színhelyéül szolgáló falutól, amit tovább fokoz, hogy a szülőfalum valószínűleg felbukkan a szövegvilágban is. A szövegbéli Berek, azonosítását azzal a Berekekkel, ahol felnőttem, több elem is megengedi. Egyfelől történetében a lakosságot kiirtó tűzvész és a későbbi betelepülés, a leégett görögkeleti fatemplom sorsa. Ezek emléke még él a valós világbeli berkiek egy részében, viszont a betelepült ősök nemzetiségének kérdése már erősen feledésbe merült, vagy ahogyan a szöveg állítja, feledésbe kényszerített. Senki sem tűnődik azon, hogy egy túlnyomórészt római katolikus és református közegben hogyan juthatott eszébe egy kis közösségnek göröggé válni, miért követi ez a kis közösség ezt a nem magyarnak tartott vallást egy olyan vidéken, ahol többségében magyarok élnek. Ma is jelentős a görög katolikusok száma a faluban, akik eredetükkel nem foglalkoznak, követik azt a hitet, amit elődeiktől láttak, kérdés nélkül, de minek is tennének fel kérdést, teljesen felesleges. Akkor sem tettek fel kérdéseket, mikor a kommunizmus idején egyik napról a másikra ortodoxokká váltak az állam szemében. Ugyanúgy élték az életüket tovább, keresztelték a gyerekeiket görögöknek, csak nem hangoztatták. Vajon azért, mert zsigereikben még érezték az ősök mintáit az asszimiláció elleni látványos ellenállás hiábalóságáról?

A regény olyan eszközökkel éri el a személyes falutapasztalatommal való találkozás felidézését, mint a nyelvjárási szófordulatok és a hozzájuk kapcsolódó gesztusrendszer ábrázolása. Ugyanakkor, ahogy ezt Krusovszky Dénes is kiemeli,² tévedés azt gondolni, hogy a *Nincstelének* stilizálástól mentes tényirodalom volna, melynek nyelve a paraszti beszéd valamiféle „változatlan közléseként” jelenik meg a kötet lapjain. Ayhan Gökhan pedig felteszi a kérdést, milyen nyelven beszélnek a könyvben mozgatott figurák? Válasza, hogy a nyomorból és a kiszolgáltatottságból kegyetlen vajdások árán megszületett nyelven. Úgy tapad hozzájuk az a nyelv, mint a ronggyá hordott ruhájuk a testükhöz, a hagyomány, a babonás látásmód az életükhöz.³ A hangos trágár beszéd a munkát is elviselhetőbbé teszi, feszültséget old, közösségileg teljesen elfogadott, nincs tekintettel arra, ki hallja, és mikor is hangzik el az adott káromkodás. Ugyanúgy elhangozhat a kocsmában, a mezőn és a templomból hazafelé, a szülőszobában, a gyerekek évfáradó előadásán vagy egy temetésen. Olvasás közben ismerős volt a nyelv, hiszen ezen tanultam meg beszélni, mégis távoli volt, nem az enyém, hallottam a helyes kiejtést és hangsúlyt, de hangosan nem tudtam kiejteni, minden szó úgy hangzott, mintha tátognék egy előre felvett szövegre, amit

más mondott fel. Nem is a saját hangomon szólaltam meg. A „*mi úgy mondjuk*” formula *ti úgy mondjátokká* vált a számban.

A falusi emberek munkával kapcsolatos mentalitását is hasonlóan jól sikerült megidéznie a szövegnek. Élénken él emlékezetemben az állandó munka, a folyamatos küszködés, a változtatni nem akarás tapasztalata édesanyám beszámolóiból. Ő abban a korban nőtt fel, amit a regény megidéz. Az ő emlékeihez nagymamám a kulcs. Nagyanyámnak folyamatosan a munkán járt a keze, a lába, az agya, mióta csak élt. Mikor beteg lett, csak a keze, mielőtt meghalt, már csak a szeme járt, azzal dolgozott, végezte a megfigyelés munkáját. Ebben a szellemben nevelte a gyerekeit is, ilyenek lettek mind a négyen, csak kicsit kevésbé fanatikusak. Szerencsémre, ebben a nemre és korra való tekintet nélkül munkáltató magatartásban csak korlátozott részem volt, viszont a késő '90-es években, sőt a kora 2000-es években is, hasonló mentalitás jellemezte a szülőfalum bizonyos családait, de nem csoda, hiszen a falu nem változik könnyen. Minden változtatni akaró, közegeből kitörni készülő kísérlet felesleges kockázatvállalás címszó alatt elvethető. Az új nem jó, az újtól félni kell, a régi a jó, abban lehet lubizkolni. A nem szokványosan élt élet elfogadhatatlan, az nem is élet. Aki másként gondolkodik, azzal nem lehet beszélni, az urizál, nem szabad vele közösködni.

Viszont mégis vannak, akik kockázatot mernek vállalni, ők az álmodozók, bizonyos értelemben bolondok. Minden falu kitermeli a maga álmodozóit, akik valahogy mindig máshol járnak, még ha fizikailag szinte alig hagyják is el a falu határait. Gyerekként még számtalan lehetőség van a valóságból, a mindennapok tapasztalataiból való kilépésre, ez csak később szűkül be, később ábrándul ki az ember az elképzelt alternatív világokból. A játék ilyen forma lehet, mint ahogy a számokkal való játék a *Nincstelek*ben az álmodozó család sarjának menekülése a valóságtól. A szám mint absztrakt entitás egy olyan birodalomhoz tartozik, mely túl van a kézzelfogható, fizikai világon, a képzelet világába tartozik. Ez utóbbi pedig az a hely, ahol az elbeszélő szívesen időzik, főleg mikor menekülési útvonalat keres az őt körülvevő, meglehetősen brutális világból. A számok a menedék, a védelem, a máshol-lét lehetősége, s mint ilyen, egyfajta biztonságérzetet, kapaszkodót is jelent. A számolás, mint ahogy nagymamám mindig mondta, nagyon hasznos, azt mindig tudni kell, hogy „merre hány óra, hogy sose csapjanak be”. Ilyen menekülőút lehet az irodalom is, aminek viszont a folyamatosan dolgozó falusi ember nem sok kézzelfogható hasznát látja, csak időtöltés, és megöli a szemet. De nekem mégis fontos ez a

haszontalan tevékenység. Rá kellett eszmélnem, hogy ami engem érdekel, az ő szemükben értelmetlen, vagyis én értelmetlen vagyok. Ez fájdalmas tapasztalat, ami nem maradhatott következmények nélkül.

Borbély kifejezésével élve, kulturális migránssá⁴ váltam, mert kitűnően sikerült vidékies jellegemet megváltoztatni, regionalitásomat levetkőzve standardizálni magam. Meglehet, azért ment olyan akadálymentesen és kérdés nélkül ez a folyamat, mert genetikailag örököltem ennek képességét a betelepült őseimtől, arra lettem a sejtjeim szintjén programozva, hogy könnyen hátat tudjak fordítani a közösségnek, amelybe családom nemzedékek óta tartozik. Vagy azért váltam azzá, mert megkérdőjelezték az identitásom, megpróbáltak meggyőzni, hogy nem az vagyok, aki. Ezen okok miatt másra nem is válhattam, nem voltam képes az ő szabályaik szerint élni, azok keretei között megtalálni magam. Ezzel az önmegtalálás problémakörrel a regényt elbeszélő fiú is találkozik, viszont számára összetettebb a probléma. Neki etnikai, vallási és szociológiai szinten is nehéz meghatározni, pontosan hova is tartozik, milyen keretek között kellene meghatároznia énjének körvonalait. Keveredik a zsidó, román, rutén származás a görög katolikus és zsidó vallás a paraszti és nem paraszti (hogy pontosan akkor mi, azt nem tudni, még az anya sem tudta) réteg problematikájával, ami folyamatos veszélyeztetettséget eredményez, bezárja a szereplőt egy folyamatosan körbejáró mókuserékbe, amitől a regény tétje a kimozdulás, az önmagunkért való cselekvés képességének megtalálása lesz.

Az álmodozó mellett a falunak mindig megvan az igazi bolondja is, ahogy nevezik. A regényben ez Messijás alakja, akit mindenki lenéz, mégis szükségük van rá egy végtelenül prózai okból: a budik kitakarítása miatt. A figura szánalmat ébreszt, kiközösítik, megalázzák. Együttal csodálatot is kivált, hiszen ebben a brutális környezetben ő az egyetlen, aki képes a szánalomra és az együttérzésre. Ha a berki falubolondjának alakját felidézem, akkor nemcsak magatartásban, de külsőre is sok hasonlóságot fedezek fel a két alak között. Szakállas és hosszú a haja, mint Mesijásnak, vagyis a rendezetlen külső a deviánsság univerzális megnyilatkozási formájának tűnik. Az egzotikus név, az ő esetében a Szamuráj is általánosnak számít. A gyerekek gúnyolják, a felnőttek lenézik, keményen meg kell dolgoznia a létfenntartásért. Ennek ellenére kevés olyan ember van, aki nála életvidámabb, iróniával, sőt, öniróniával áll a világhoz, szinte soha nem vesz komolyan semmit. Ha megtenné, bele is bolondulna vagy belenormálisodna, ami még annál is rosszabb lenne. Eddig ez nem is következett be, szerencsére. Van még remény.

A *Nincstelének* számomra, bármennyire komor, tragikus és állatias, anakronisztikus kifejezéssel élve épületes olvasmány volt. Borbély megírta az emlékeim egy változatát, még ha nem is mindet én éltem át, nem maradt más, szembesülnöm kellett velük. Fájdalmas és egyben felszabadító érzés volt ezt felismerni, a múlt feldolgozása felé perspektívát nyújtott. Olyan tapasztalat volt ez, amit csak a művészet képes adni, mert megráz, kimozdít, gondolkodásra készítet. Ebben a helyzetben nem lehet másra koncentrálni. Így végső soron érthető, hogy a környezetem szemében belezombultam az olvasásba. Igen, más állapotba kerültem, elvesztettem korábbi képzeteket, beidegződéseket, viszont ebből többlettel kerültem ki, önmagam megfogyatkozott darabkái értékesebbek lettek. Mi ez, ha nem nincstelenedve gazdagodás?

JEGYZETEK

¹ Gökhan, Ayhan: Interjú Borbély Szilárddal.

<http://www.barkaonline.hu/megkerdeztuek/3456-interju-borbely-szilarddal> (2015. február 5.)

² Krusovszky Dénes: Se megváltás, se magyarázat – Borbély Szilárd: *Nincstelének*. <http://magyarnarancs.hu/konyv/se-megvalt-as-se-magyaraz-at-86811> (2015. február 5.)

³ Gökhan, Ayhan: A megváltás oda. Borbély Szilárd: *Nincstelének*. <http://www.revizoronline.com/hu/cikk/4641/borbely-szilard-nincstelének/> (2015. február 5.)

⁴ Kolozsi Orsolya: Borbély Szilárd: *Nincstelének*.

<http://www.kortaronline.hu/2013/11/arch-borbely-szilard-nincstelének/19158> (2015. február 5.)

⁵ Borbély Szilárd: *Egy elveszett nyelv*

⁶ Krusovszky *i. m.*